

Από την ελευθερία της Τέχνης, στην τέχνη της Ελευθερίας.

«Η πραγματική τέχνη μπορεί να υπάρξει μόνον όταν δημιουργείται από αιρετικούς, ονειροπόλους, επαναστάτες και σκεπτικιστές»¹.

Γιεβγκιένι Ζαμιάτιν

Μπορούμε να φανταστούμε την τέχνη να αναπτύσσεται χωρίς κάποιες βασικές προϋποθέσεις ελεύθερης έκφρασης; Μπορούμε να φανταστούμε τον καλλιτέχνη να δρα υπό συνθήκες λογοκρισίας, καταστολής και καταπίεσης; Η απάντηση και στα δύο ερωτήματα είναι καταφατική. Ακόμα και στις πιο σκοτεινές περιόδους της ανθρωπότητας, από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, οι καλλιτέχνες, βαδίζοντας ακόμα και στο περιθώριο της κοινωνίας, αρνούνται τους όρους και τα όρια των κάθε μορφής περιορισμών· κι ενώ αγωνίζονται για την ελευθερία της Τέχνης, στην ουσία, δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την τέχνη της Ελευθερίας, όχι μόνο στην καλλιτεχνική σφαίρα, αλλά σαφώς στην πολιτική και την κοινωνική.

Ζώντας, όμως, σε συνθήκες βαθύτατης οικονομικής, ανθρωπιστικής και ηθικής κρίσης στη χώρα και διεθνώς, μπορούμε σήμερα να μιλάμε για την ελευθερία της τέχνης; Σε τι ακριβώς συνίσταται η ελευθερία του καλλιτέχνη όταν επιχειρηματικοί όμιλοι, ιδρύματα και κάθε λογής μαικήνες θέτουν τους όρους και τις προϋποθέσεις της καλλιτεχνικής δημιουργίας; Και βέβαια, σ' ένα τέτοιο περιβάλλον, υπάρχει χώρος ή και χρόνος για την τέχνη της Ελευθερίας;

*«Κάθε καλλιτέχνης ναυτολογείται στη γαλέρα της εποχής του»², θα γράψει ο Αλμπέρ Καμύ. Στους καιρούς της βαρβαρότητας που ζούμε, η τέχνη, από την ίδια της τη φύση οφείλει να υπερασπίζεται την ελεύθερη ζωή της ανθρώπινης ψυχής και του πνεύματος. Γιατί δεν μπορεί να υπάρξει παρά αναζητώντας μια διέξοδο από τη δυσβάσταχτη κοινωνική ασφυξία. Κι έτσι, δεν μπορεί παρά να μιλά στο όνομα των καταπιεσμένων, των «από κάτω», δεν μπορεί παρά να είναι τέχνη επαναστατική, να θέτει σε όλη του την ένταση το βασικό ερώτημα «**προς τι ο άνθρωπος;**»³, φέρνοντας και πάλι στο προσκήνιο το αίτημα για καθολική χειραφέτηση του ανθρώπου.*

¹ A Soviet Heretic: Essays by Yevgeny Zamiatin, pg. 57, Chicago University Press, 1970.

² Αλμπέρ Καμύ: «Ο Καλλιτέχνης και η Εποχή του», σελ. 36, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 2011.

³ Γκέοργκ Μπύχνερ, «Βούτσεκ», σελ. 49, μτφ. Ιωάννα Μεϊτάνη, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2013.

Υπό αυτό το πρίσμα, η εξεγερσιακή «κινητήρια ανησυχία⁴» του καλλιτέχνη δεν μπορεί να ανεχθεί το παραμικρό ίχνος καταναγκασμού, επιβολής ή καταπίεσης. Όταν ο καλλιτέχνης αναπνέει τον αέρα της κοινωνίας όπου ζει, όταν βιώνει τους ίδιους φόβους, τις ίδιες αγωνίες, όταν αντιμετωπίζει τις ίδιες δυσκολίες με τους συγkαιρινούς του και ταυτόχρονα, όταν η φαντασία του λειτουργεί έξω από στερεότυπα, διαμορφώνει με τρόπο φυσικό την προσωπική του γλώσσα έκφρασης, για να μιλήσει για το δράμα και τα όνειρα, για τη βία και τις ελπίδες του καιρού του, με τα μάτια στραμμένα στο επερχόμενο, σ' αυτό που δεν είναι ακόμα, στη στιγμή που «θα κλείσει κατά συνέπεια η προϊστορία της ανθρώπινης κοινωνίας»⁵.

Στην εποχή μας, στο χώρο της τέχνης και όχι μόνο, ζούμε μια δομική αντίφαση, προϊόν κι αυτή της βαθιάς κρίσης του καπιταλισμού: Ελλείψει της οποιασδήποτε μέριμνας από πλευράς της πολιτείας, το μεγαλύτερο μέρος της καλλιτεχνικής δημιουργίας στηρίζεται, χρηματοδοτείται και κατά συνέπεια, ελέγχεται από επιχειρηματικούς ομίλους και ιδρύματα. Μάλιστα, η αντίφαση μεγαλώνει όταν από γυάλινους πύργους ακούγονται «επαναστατικές» (τα εισαγωγικά δεν είναι τυχαία) ιαχές για το πολιτικό στην τέχνη, την ελευθερία του λόγου και άλλα συναφή φληναφήματα της βιομηχανίας του θεάματος, που προσπαθεί να πουλήσει το «επαναστατικό» εμπόρευσμά της. Σήμερα, η έννοια της ελευθερίας της τέχνης είναι ένα από τα μεγάλα άλλοθι των παραπάνω φορέων: «Πολιτικό θέατρο» από τη μία γιατί «το μαγαζί είναι γωνία», όπως λέγανε οι παλιοί, ξέπλυμα χρήματος από την άλλη. Ίσως πρέπει να αρχίσουμε και πάλι να σκεφτόμαστε και να πράττουμε με όρους αντικουλτούρας. Με αυτή την έννοια, η πλήρης ανεξαρτησία της τέχνης και των καλλιτεχνών είναι απαραίτητη. Και μόνο εφόσον τολμήσουμε να συναντηθούμε και να κινηθούμε προς αυτή την κατεύθυνση, καλλιτέχνες και θεατές, θα ανοίξει η φαντασία μας και θα γεννηθούν νέοι τρόποι καλλιτεχνικής δημιουργίας, αλλά και θ' αρχίσουμε να ζούμε σύμφωνα με την τέχνη της Ελευθερίας, για το κάθε άτομο ξεχωριστά και για την κοινωνία ως σύνολο.

Το πολιτικό στοιχείο στο θέατρο δεν μπορεί να περιορίζεται στην αισθητική διάσταση μιας παράστασης ή στο περιεχόμενο ενός κείμενου. Αυτά και τα δύο είναι σημαντικά, αλλά έπονται. Ξεκινάει από τη στάση

⁴ Γκέοργκ Χέγκελ: «Αισθητική», σελ. 39, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010.

⁵ Καρλ Μαρξ, «Η κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», σελ. 17, εκδόσεις «Εργατική Πάλη», Αθήνα 2009.

του καλλιτέχνη απέναντι στον κόσμο, απέναντι στους άλλους και στον εαυτό του. Διαπερνά τη μορφή των σχέσεων (καλλιτεχνικών, οικονομικών, διαπροσωπικών) που αναπτύσσονται στην πρόβα μεταξύ σκηνοθέτη και ηθοποιών και τον τρόπο που εξελίσσεται η διαδικασία δημιουργίας μιας παράστασης. Ορίζει τη σχέση ηθοποιών και θεατών. Είναι βασικός γνώμονας στην επιλογή ενός κείμενου και στο πρίσμα υπό το οποίο αυτό θα αντιμετωπισθεί. Αποτελεί βασική πηγή ενέργειας στη θεατρική έρευνα. Πρόκειται δηλαδή για μια καθολική στάση του καλλιτέχνη απέναντι στη ζωή και την τέχνη, η οποία οφείλει να συνδυάζεται πρακτικά με τη διαδικασία χειραφέτησης του ανθρώπου, κι έτσι έχει το τίμημά της, δεν είναι ούτε της μόδας, ούτε ανέξοδη.

«Η τέχνη είναι μια έκφραση της ανάγκης του ανθρώπου για αρμονική και ολοκληρωμένη ζωή, που η ταξική κοινωνία του έχει στερήσει⁶», γράφει ο Λέον Τρότσκι. Και το ερώτημα τίθεται ως εξής: Μπορούμε ως καλλιτέχνες να αναλάβουμε δράση εδώ και τώρα, ώστε το θέατρο να πάψει να υπηρετεί τη λογική του κέρδους, ώστε οι άνθρωποι του θεάτρου να πάψουν να αντιμετωπίζονται ως αναλώσιμα προϊόντα σε μια απάνθρωπη βιομηχανία θεάματος; Η απάντηση και σ' αυτή την περίπτωση είναι καταφατική. Σε πείσμα των καιρών και της τρέχουσας εμπορευματικής λογικής, οι ίδιοι οι ηθοποιοί, περνώντας τα σύνορα του καριερισμού και της ματαιοδοξίας, μπορούν να συναντηθούν και βήμα-βήμα να μπουν στον όμορφο δρόμο της συλλογικής δημιουργίας, αυτόνομοι από παραγωγούς και μαικήνες, από αισθητικές, υφολογικές και άλλες νόρμες που επιβάλλει ένα φθηνό και εφήμερο lifestyle της εικονικής, μάλλον, πραγματικότητας.

Η συλλογική αντίληψη για τη δημιουργία είναι η πρώτη προϋπόθεση για να περάσουμε από την αγωνία για την ελευθερία της τέχνης, στη συνειδητή μας σύνδεση με την τέχνη της Ελευθερίας στη σχέση με τον εαυτό μας και τους άλλους, στη ζωή και την τέχνη, σπάζοντας τα στεγανά και τις περιχαρακώσεις κάθε μορφής ατομικισμού και ανταγωνισμού.

Ο εταιρισμός είναι ένα πολύ βασικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση. Όχι μόνο για να αντιμετωπίσουμε τα τεράστια οικονομικά προβλήματα του κλάδου, αλλά για να συναντηθούμε με τους συναδέλφους και τους συνεργάτες μας και να θέσουμε το άλλο εναγώνιο ερώτημα: **«Προς τι το θέατρο;»**, σήμερα, εδώ και τώρα, σε μια εποχή ριζικής επαναξιολόγησης όλων των αξιών της ζωής και της τέχνης.

⁶ Leon Trotsky: "Art and revolution", pg. 111, Pathfinder, New York, 2001.

Ο Οργανισμός Εταιρικών Θιάσων (Ο.Ε.Θ.) του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών (Σ.Ε.Η), δραστηριοποιείται ήδη από το 1958. Διαβάζουμε στο πρόγραμμα από το 2^ο Φεστιβάλ του Ο.Ε.Θ.: «Σκοπός των εταιρικών θιάσων είναι η ανάπτυξη της συνεταιριστικής ιδέας, η βελτίωση των συνθηκών εργασίας των ηθοποιών, η συνένωση των καλλιτεχνικών και τεχνικών δυνάμεων του θεάτρου, η καταπολέμηση της ανεργίας των ηθοποιών και η προώθηση της τέχνης του θεάτρου». Φέτος κλείνουν 40 χρόνια (1976-2016) από την επαναλειτουργία του θεσμού μετά τη διακοπή του κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Στα 40 αυτά χρόνια, ο Ο.Ε.Θ. στήριξε και βοήθησε οικονομικά πάνω από 150 εταιρικούς θιάσους και πάνω από 1000 παραγωγές, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη δημιουργική ανάπτυξη του θεάτρου στη χώρα μας. Πέτυχε την έναρξη ανέγερσης δημοτικών θεάτρων. Πρόβαλε και ανέπτυξε τους σκοπούς της συνεταιριστικής ιδέας, δηλαδή την ανάπτυξη συνεταιριστικής εργασίας και τη βελτίωση των όρων εργασίας των ηθοποιών.

Ο θεσμός του Ο.Ε.Θ. δεν ήρθε από το πουθενά. Οι ηθοποιοί αγωνίστηκαν ήδη από τη δεκαετία του '30 προς αυτή την κατεύθυνση. Στους χαλεπούς καιρούς που ζούμε, μπορούμε όχι μόνο να συνεχίσουμε τον θεσμό, αλλά να τον αναπτύξουμε με πιο δυναμικές μορφές συλλογικής δημιουργίας, συνεταιρισμού και αλληλεγγύης. Για το θέατρο που ονειρευόμαστε. Για τον κόσμο που ονειρευόμαστε.

Άλλωστε, είναι γνωστό ότι το χάραμα της αυγής αρχίζει τη στιγμή της πιο βαθιάς νύχτας...

Σάββας Στρούμπος

Βιβλιογραφία:

- Αλμπέρ Καμύ: «Ο Καλλιτέχνης και η Εποχή του», εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 2011.
- Καρλ Μαρξ, «Η κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», εκδόσεις «Εργατική Πάλη», Αθήνα 2009
- Γκέοργκ Μπύχνερ, «Βούτσεκ», μτφ. Ιωάννα Μείτάνη, εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, 2013.
- A Soviet Heretic: Essays by Yevgeny Zamiatin, Chicago University Press, 1970.
- Leon Trotsky: “Art and revolution”, Pathfinder, New York, 2001.
- Γκέοργκ Χέγκελ: «Αισθητική», μτφ. Σταμάτης Γιακουμής, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010.